

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-1>

УДК 376-056.264

Антибура Ю.О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПРОБЛЕМИ УНОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття торкається проблеми особливостей проявів девіантної поведінки дитини із порушеннями психофізичного розвитку, психологічних традицій вивчення девіантної поведінки вітчизняними та зарубіжними психологами і педагогами. Автор звертає увагу, на проблему розвитку особистості школярів з порушеннями психофізичного розвитку та їх соціалізації. Значна увага приділяється розкриттю причин виникнення девіантної поведінки у дітей із порушеннями розумового розвитку, серед яких дослідники різних наукових напрямів зауважують значні розлади мотивації, слабкість спонукань, недорозвиток довільних форм поведінки, підвищення орієнтації на задоволення, неадекватну самооцінку, що значною мірою негативно впливає на їх соціалізацію. Це вимагає від педагогів наполегливих виховних і корекційних зусиль з попередження або корекції негативних проявів, зокрема унормування девіантної поведінки, яке має носити системний особистісно орієнтований характер.

Ключові слова: девіантна поведінка, діти із порушеннями психофізичного розвитку, унормування девіантної поведінки, молодші школярі.

Antibura Yuliya

Oles Honchar Dnipro National University

REVISITING THE PROBLEM OF DEVIANT BEHAVIOR NORMALIZATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL DEVELOPMENT DISORDERS

Summary. The article deals with the problem of peculiarities of deviant behavior manifestations of a child with psychophysical development disorders, psychological traditions of deviant behavior studies by domestic and foreign psychologists and teachers. The author draws attention to the fact that among others the problem of personality development of schoolchildren with psychophysical development disorders and their socialization is acute today. Considerable attention is paid to revealing the causes of deviant behavior in children with intellectual disabilities, among which researchers of various scientific fields note significant disorders of motivation, infirmity of purpose, underdevelopment of conscious behaviors, pleasure-oriented behaviour, inadequate self-esteem, that significantly affects their socialization in the negative way. The main causes of deviant behavior here are primary developmental disorders, underdevelopment of the emotional and volitional spheres, unfavorable conditions of family upbringing, difficulties in communication and adaptation. The author lists the factors influencing on deviant behavior and emphasizes that without special psychological and pedagogical influence younger students with psychophysical underdevelopment do not form the necessary level of social maturity, which is one of the most important aspects of socio-psychological adaptation, they are unable to comply their behavior to social and cultural norms, as well as unable to play the role of a student in schooling. This requires teachers to make persistent educational and corrective efforts to prevent or correct negative manifestations, in particular the normalization of deviant behavior. To this end, in many countries the system of correctional and educational work with children with psychophysical developmental disorders combines pedagogical methods with psychotherapeutic technologies and integrated methods of influence. Normalization of deviant behavior of junior schoolchildren with psychophysical development disorders should be of systematic and personality-oriented character.

Keywords: deviant behavior, children with psychophysical development disorders, normalization of deviant behavior, junior schoolchildren.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві значно зростає кількість дітей із різноманітними порушеннями психофізичного розвитку. Зокрема, у спеціальних закладах загальної середньої освіти у 2019-2020 н.р. навчалося 37111 учнів, а кількість учнів зі складними порушеннями розвитку збільшилася на 21,6 % (3834 особи) [6]. Тому серед інших гострою на сьогодні є проблема розвитку особистості школярів з порушеннями психофізичного розвитку та їх соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відхилень у поведінці дітей вказаної категорії поведінки розглядалося у психологічних, педагогічних і соціальних дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття (Г.М. Дульнев, О.В. Змановська, І.Г. Єременко, Л.В. Занков, Н.І. Коритченкова, Д.М. Маллаєв, Н.Г. Морозов-

ва, Б.І. Пінський, С.Л. Рубінштейн, С.Н. Фалько, Ж.І. Шиф та інші).

Дослідники різних наукових напрямів зауважували у дітей з порушеннями психофізичного розвитку значні розлади мотивації, слабкість спонукань, недорозвиток довільних форм поведінки, підвищення орієнтації на задоволення, неадекватну самооцінку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Автор наголошує, що у молодших школярів із порушеннями психофізичного розвитку без спеціального психолого-педагогічного впливу не формується необхідний рівень соціальної зрілості, що є одним з найважливіших аспектів соціально-психологічної адаптації, вони не в змозі підкоряти свою поведінку соціокультурним нормам, а також не здатні виконувати роль учня в шкільному навчанні.

З метою соціалізації та унормування девіантної поведінки у багатьох країнах в системі корекційно-виховної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями розвитку власне педагогічні методи поєднують з психотерапевтичними технологіями та інтегрованими методами впливу. Такий комплексний підхід значно збагатить вітчизняний практичний досвід і дозволить якісно вдосконалити підходи до вирішення проблеми девіантної поведінки у молодших школярів із порушеннями психофізичного розвитку.

Формулювання цілей статті. Окреслити проблему корекції проявів девіантної поведінки у дітей з психофізичними порушеннями та визначити підходи до практичного її розв'язання у педагогічній практиці як спеціальних, так й інклюзивних закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема поведінки цих дітей завжди привертала до себе увагу педагогів і психологів, оскільки емоційна сфера учнів з особливими освітніми потребами, особливо молодших класів, характеризується незрілістю, діти схильні до недостатньо диференційованих, позбавлених відтінків емоцій. Іноді емоції, що виникають у дитини, неадекватні, непропорційні зовнішнім впливам за своєю динамікою, що значною мірою ускладнює процес їх соціалізації.

Наявність психофізичного порушення суттєво утруднює рішення завдань щодо забезпечення соціально-нормативної поведінки серед однолітків, підвищує можливість соціальних відхилень у більш широкому колі оточуючих. Порушення емоційно-вольової сфери як вторинне відхилення у розвитку дітей з психофізичними порушеннями, викликає роздратованість, імпульсивність, часту зміну настрою, емоційну нестабільність [3, с. 132]. Усе перераховане впливає на взаємовідносини з батьками, однолітками, дорослими, призводить до частих конфліктів. Поза школою порушення поведінки набувають часто антигромадського характеру.

Прояви девіантної поведінки у дітей із порушеннями психофізичного розвитку розглядаємо як несформованість навичок адаптивної поведінки.

Не дивлячись на те, що дослідження вітчизняних фахівців в галузі спеціальної педагогіки й психології певним чином стосуються проблеми поведінки осіб із порушеннями психофізичного розвитку, у спеціальній літературі практично не розглядаються питання, пов'язані із унормуванням цих поведінкових порушень. Однак, на нашу думку, у школярів із порушеннями психофізичного розвитку без спеціального психолого-педагогічного впливу не формується необхідний рівень соціальної зрілості, що є одним з найважливіших аспектів соціально-психологічної адаптації, вони не в змозі підкоряти свою поведінку соціокультурним нормам, а також не здатні виконувати роль учня в шкільному навчанні.

Таким чином, опосередкований вплив психофізичного та емоційно-вольового порушення на формування девіантної поведінки, підвищення можливості протиправної поведінки, вимагає від педагогів наполегливих виховних і корекційних зусиль з попередження або корекції негативних проявів, зокрема унормування девіантної поведінки.

За загальними поглядами, розладом поведінки вважається поведінка, що звертає на себе увагу порушенням норм, невідповідністю отримуваним порадам і рекомендаціям і що відрізняється від поведінки тих, хто укладається в нормативні вимоги сім'ї, школи й суспільства. Поведінка ж, що характеризується відхиленням від прийнятих моральних, а в деяких випадках і правових норм, кваліфікується як девіантна [1, с. 16]. За О.В. Змановською, девіантна поведінка завдає реальної шкоди суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією. Ці визначення з деякими доповненнями можуть бути прийняті й для оцінки відхилень поведінки дітей і підлітків із порушеннями психофізичного розвитку. Девіантна поведінка в учнів із порушеннями психофізичного розвитку пов'язана з низкою соціальних і біологічних факторів, які виступають у тісній взаємодії. Основними причинами їх девіантної поведінки виступають первинні порушення розвитку, недорозвинення емоційно-вольової сфери, несприятливі умови сімейного виховання, труднощі комунікації та адаптації.

Ми поділяємо думку Н.Ю. Максимової, що девіантна поведінка може бути зумовлена такими факторами:

1) несформованістю особистісних структур, низьким рівнем моральних уявлень і соціально-схвалюваних навичок поведінки (тут йдеться про педагогічну занедбаність);

2) особливостями в розвитку вищої нервової діяльності (акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність тощо);

3) невмілими виховними впливами (йдеться про хибну або ситуативну важковихованість дітей з психофізичними порушеннями розвитку);

4) функціональними новоутвореннями особистості, зокрема, неадекватною самооцінкою і рівнем домагань, що ведуть до смислових бар'єрів у ставленні до вихователів чи однолітків, афекту неадекватності тощо, тобто до власне важковихованості.

Як констатує зазначене, девіація як форма поведінки знаходиться в прямій залежності від комплексного особистісного утворення, що детермінує, направляє й забезпечує реалізацію девіантної поведінки (Л.І. Казміренко, С.Д. Максименко, Н.Ю. Максимова, В.В. Рибалка, В.М. Синьов, В.О. Татенко, С.І. Яковенко та інші).

Розгляд вольових якостей особистості дітей із порушеннями психофізичного розвитку (Н.Л. Коломийський, І.П. Лаужикас, М.Г. Царцидзе) показує значну залежність їхньої поведінки від конкретної ситуації. Діти із порушеннями психофізичного розвитку молодшого шкільного віку не можуть контролювати свої бажання та вчинки, підкоряти свою поведінку висунутим вимогам. Л.С. Виготський бачив причину безволля у дітей з особливими освітніми потребами у «дефекті вродіння власною поведінкою» [2, с. 243].

Прояв порушеної поведінки зазвичай ґрунтується на надмірному хуліганстві, жорстокості, брехливості, незвично частих і важких спалахах гніву, зухвалій провокаційній поведінці, відвертій постійній неслухняності [4, с. 97]. Мінімізувати ці прояви можливо лише за умови постійної особистісно спрямованої роботи щодо корекції та розвитку емоційно-вольової сфери дитини, із

приводу чого цілком справедливо у своїх роботах говорить О.І. Бондарчук. Зокрема, звертає увагу, що виховна робота зі школярами вказаної вище категорії має бути спрямована на формування їхньої соціально-нормативної поведінки. Приучення до дотримання норм поведінки повинно починатися з молодших класів, причому воно може передувати роз'ясненню і переконанню, оскільки молодші школярі із порушеннями психофізичного розвитку часто не можуть зрозуміти зміст тієї або іншої поведінкової норми. Тому для засвоєння правил співжиття в соціумі необхідні багаторазові повторення, вправління у виконанні учнями норми поведінки [1, с. 115]. Водночас, автор зазначає, що тільки повторення не забезпечать виховання поведінкових навичок учня: щоб керувати процесом становлення особистості учня з психофізичними порушеннями, виховання повинно йти попереду психічного розвитку, вести його за собою. Ідеальним результатом виховання вважається такий моральний розвиток особистості, при якому збігаються рівні розвитку моральної свідомості і моральної поведінки, коли вчинки, лінія поведінки учнів співпадають з їхніми поглядами, свідомістю, переконаннями. Саме тому корекційні зусилля повинні бути спрямовані на подолання розриву в розвитку свідомості, поведінки, характеру й почуттів у школярів.

Одразу зауважимо, що досягнути цього ідеалу практично не бачиться можливим, однак, педагоги мають цілеспрямовано намагатися максимально наблизити дитину до такого стану і поведінкових проявів. Із цією метою у багатьох країнах в системі корекційно-виховної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями розвитку власне педагогічні методи поєднують з психотерапевтичними технологіями та інтегрованими методами впливу. Усе частіше на практиці виправдовують себе такі підходи, як арт-терапія; ігрова терапія; іпотерапія; йоготерапія; дельфінотерапія; кінезотерапія; казкотерапія; ароматотерапія; хромотерапія; музикотерапія та інші [3, с. 64]. Наприклад, Н.В. Волкова обґрунтовує, чому психотерапія все частіше використовується для корекції розвитку дітей з порушенням інтелектом: порушення пізнавальної діяльності цих дітей ускладнюють правильне самостійне узагальнення ними тих поведінкових дій, які в подальшому трансформуються у переконання, що регулюють поведінку. Через це діти не можуть розібратись у ситуації, усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між вчинком і результатом, зрозуміти зміст дії іншої особи, що призводить до порушень поведінки розумово відсталих дітей, неадекватних емоційних проявів. Саме для корекції цих порушень спеціалісти й пропонують використовувати методи психотерапії, які дозволяють впливати на психіку дитини, а через неї й на весь організм.

Список літератури:

1. Бондарчук О.І., Вакуліч Т.М. Психологія девіантної поведінки. Київ : Наук. світ, 2010. 300 с.
2. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости. Собрание сочинений. Москва. Т. 5. 480 с.
3. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми. Санкт_Петербург : Речь, 2008. 126 с.
4. Ужченко І.Ю. Психологія розумово відсталих дітей: навчальний посібник. Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2011. 125 с.
5. Шпицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. *Социализация детей с нарушением интеллекта*. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 477 с.
6. Щодо пропозицій виходу з кризи, пов'язаної з COVID-19. URL: https://www.pedrada.com.ua/files/news/2020_mon_vidpovid_2020_Pedrada.pdf

Звертаємо також увагу на висновки Н.А. Дубинко, що корекція девіантної поведінки можлива лише на ранніх стадіях прояву. Дитині слід запропонувати розширити досвід взаємодії з навколишнім світом шляхом спостереження різноманітних ситуацій. Для цього, наприклад, використовувати перегляд відеосюжетів, ілюстрацій або власних життєвих ситуацій. Під час обговорення у дитини формується варіативність вчинків у різних ситуаціях, також формується досвід і новий тип поведінки і реагування. Автор доводить, що використання таких методів, як моделювання сюжетно-рольових ігор, встановлення зворотного зв'язку дозволить розширити набір соціальних умінь у дітей з проявами девіантної поведінки.

Корекційну роботу девіантних проявів у дітей з емоційними порушеннями на основі врахування їх когнітивних відмінностей представлено і в роботі А. Келюх. У цьому дослідженні використовувалась інтегративна модель психокорекційного впливу, де застосовувалися техніки раціонально-емотивних терапій та психокорекції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, важливо організувати в спеціальних закладах комплексну системну роботу, спрямовану на профілактику порушень поведінки дітей і корекцію вже наявних причин її віктимізації.

Для унормування девіантної поведінки молодших школярів із порушеннями психофізичного розвитку пропонуємо в умовах спеціального та інклюзивного навчання організувати корекційно-виховну роботу з особливою увагою на такі складники:

- зняття стану емоційного дискомфорту;
- створення ситуації успіху;
- гармонізація внутрішньої суперечливості особистості;
- корекція залежності від оточуючих;
- зняття ворожості, формування адекватних форм соціальної поведінки;
- корекція тривожності, виховання впевненості у собі.

Такий підхід сприятиме поступовій орієнтації учня на самоконтроль як важливий чинник попередження та корекції девіантної поведінки в майбутньому.

Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити висновок, що тема корекції девіантної поведінки дітей з порушеннями психофізичного розвитку потребує подальшого вивчення, оскільки шляхи та методи подолання даної проблеми тільки розробляються. У подальшому плануємо укласти методичку унормування проявів девіантної поведінки у молодших школярів із порушеннями психофізичного розвитку та з'ясувати її ефективність через впровадження у практичну діяльність.

References:

1. Bondarchuk, O.I., & Vakulich, T.M. (2010). *Psykhologhiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behavior]. Kyiv: Naukovyi svit. (in Ukrainian)
2. Vygotskiy, L.S. (1983). *Problema umstvennoy otstalosti. Sobraniye sochineniy* [The problem of mental retardation. Collected Works]. Moscow: Pedagogika, vol. 5. (in Russian)
3. Kiseleva, M.V. (2008). *Art-terepiya v rabote s det'mi* [Art therapy in working with children]. St. Petersburg: Rech'. (in Russian)
4. Uzhchenko, I.Yu. (2011). *Psykhologhiia rozumovo vidstalykh ditei: navchalnyi posibnyk* [Psychology of mentally retarded children: a textbook]. Luhansk: Luhansk National University of Taras Shevchenko. (in Ukrainian)
5. Shipitsyna, L.M. (2005). «Neobuchayemyy» rebenok v sem'ye i obshestve. *Sotsializatsiya detey s narusheniyem intellekta* [Unteachable child in the family and society. Socialization of children with intellectual disabilities]. St. Petersburg: Rech'. (in Russian)
6. The Ministry of Education and Science of Ukraine (2020). *Shchodo propozytsii vykhodu z kryzy, poviazanoi z COVID-19* [Concerning proposals for overcoming the crisis related to COVID-19]. Available at: https://www.pedrada.com.ua/files/news/2020/mon_vidpovid_2020_Pedrada.pdf (accessed 01 September 2020). (in Ukrainian)